

פרורים משולחן רבינו הגאון רבי אברהם גנחובסקי זלה"ה - פרשת מסעי תשע"ד -

[וכתב הביאור הלכה דלא עדיף מרועי בהמה דקה דקיימא לן (וי"ד סי' קנ"ח סעי' א') דאין מעלין אותו מן הבור. אמנם תיקשי דהרי משמע דאיירי המשנה ברורה גם בגוונא דהחייב מיתת בית דין עשה תשובה].
ויש לעיין בדברי המשנה ברורה, ובהקדם נבאר פלוגתת הראשונים אם מותר להרוג חייבי מיתות בית דין במיתה אחרת:

א. יכולים להמית רוצח בכל מיתה
הנה איתא במשנה בסנהדרין (ע"ו ב') דרוצח חייב מיתת בית דין בסייף, ואיתא בגמרא (שם מ"ה ב') דאין לי אלא דממיתין אותו במיתה הכתובה בו, דהיינו סייף, מנין שאם אי אתה יכול להמיתו במיתה הכתובה בו שאתה ממיתו בכל מיתה שאתה יכול להמיתו, תלמוד לומר 'מות ימות המכה' מכל מקום.

והנה יש לעיין בהא דאמרינן דרשאי להורגו במיתה אחרת, מי אמרינן דהיינו רק כשודאי לא נוכל לקיים אותה מיתה, וכגון דאם לא נהרגנו במיתה אחרת יברה, אבל אם ספק שמא יתפסוהו, לא עבדינן מיתה אחרת, או דילמא אפילו אם הוה רק ספק.

ויש לבאר כהצד השני, דהרי כיון דיש צד שיפטר לגמרי, ולא יצליחו להורגו כלל, אם כן יש לעשות אף שלא כדינו, וכגון לענין קריאת שמע, דמן התורה לכתחילה צריך לדקדק באותיותיה, ואם יש לו ספק אם יוכל לאחר זמן לקרוא כדינה, ודאי נימא שיקרא השתא ולא ידקדק באותיותיה, [באופן שלא שייך להתנות שאם יחא לו זמן אינו יוצא].

ב. מה עם שאר חייבי מיתות

הנה פליגי הראשונים אם האי דינא דיכולים להמיתו בכל מיתה הוה רק ברצח, או דילמא הוה גם בשאר חייבי מיתות, ומצאנו בזה תלתא שיטות:

א. שיטת תוספות במכות

הנה אמרינן בגמרא מכות (ב' א') דכל הזוממין מקדימין לאותה מיתה, וצריך ביאור מאי קמשמע לן 'במקדימין', ופירש ר"י דמקדימין היינו דלכתחילה עבדינן אותה מיתה, אבל כשאינו יכול להרוג באותה מיתה, ממיתין במיתה אחרת מד' מיתות בית דין, נויש לעיין אם גם חמורה יותר].

והא דאמרינן בגמרא סנהדרין (מ"ה ב') דרק ברצח וגואל הדם ממיתין במיתה אחרת, דהוה שני כתובים הבאים כאחד, מפרשים התוספות דהיינו רק למיתה אחרת דאינה מד' מיתות, כגון להורגו ברעל, דבהא הרגין רק ברצח וגואל הדם.

נמצא לפי"ז דדעת ר"י בתוספות דבכל חייבי מיתות דיינינן רק בארבע מיתות הכתובות בתורה, משא"כ ברצח דיינינן אף במיתות שאינן כתובות בתורה.

ב. שיטת תוספות בסנהדרין

אמנם דעת התוספות בסנהדרין (מ"ה ב' ד"ה משום) דדוקא רוצח וגואל הדם ממיתין בשאר מיתות, אבל שאר חייבי מיתות בית דין, לא ממיתין אפילו בשאר מיתות בית דין, ואם אי אפשר להמיתו במיתה הכתובה בתורה יהא פטור לגמרי.

ויקשה על התוספות מדינא דמקדימין בעדים זוממין, דפירושו דאם אינו יכול להמיתו במיתה הכתובה בו ממיתו בשאר מיתות, [ואין לומר דפירשו כרש"י שם, דהרי מכל מקום איתא בהדיא בתוספתא שהביאו התוספות במכות, דכן הוה בעדים זוממין ובכל המיתות].

ג. שיטת הרמב"ם

שיטת הרמב"ם (וי"ד מהל' סנהדרין ה"ח) דאין חילוק בזה בין רוצח לשאר חייבי מיתות, וילפינן מרוצח לכל חייבי מיתות, דאם אינו

לא להעיד כדי ללמד זכות

וְעַד אֶחָד לֹא יַעֲנֶה בְּנֶפֶשׁ לְמוֹת (ל"ה ל')

איתא בגמרא סנהדרין (ל"ד א') אמר אחד מן העדים שהעידו על אדם דחייב מיתה, יש לי ללמד עליו זכות, מניין שאין שומעין לו תלמוד לומר 'ועד אחד לא יענה', [והוא הדין במלמד זכות בענייני הלכה, והוא הדין במעיד דחייב מלקות וגלות, משא"כ ביני ממונות], וביאר הרמב"ם (פ"ה הל' עדות ה"ח) דכל עד שהעיד בדיני נפשות אינו מורה בדין זה הנהרג, ולא ילמד עליו לא זכות ולא חובה, ואם אמר יש לי ללמד עליו זכות משתקין אותו.

והנה אם עבר על האיסור, ואמר דעתו הן לזכות והן לחוב, חייבים בית דין לעיין בזה, ואם הבית דין רואין דבריו, בודאי הבית דין עושין כן, כי הם רואים הזכות או החוב יהיה דעת מי שיהיה, אך הוא מוזהר שלא יאמר כלל.

וביאר המנחת חינוך (מצוה תי"א) דאע"פ דהזכות הוא הצלת נפשות, דבזה יציל את הנידון, מכל מקום גזירת הכתוב היא דאסרה תורה לעדים ללמד זכות, ומחשבות השם יתברך עמקו. [ויש לעיין אם רשאי לומר הזכות לאיש אחר והוא יאמר לדיינים].

ויש לחקור מהו בגוונא דראה עדות, וכבר יודע שיש לו ללמוד עליו זכות, מי אמרינן דחייב לקיים מצוותו להעיד, אע"פ דעיי"ז לא יוכל ללמד עליו זכות, או דילמא אמרינן שלא יעיד, ואע"פ שיש מצוה להעיד, הכא משום פיקוח נפש יבטל המצוה.

ולכאורה תליא מהו בגוונא שרוצח הרג בכלי, ויש עדים שהיה בכלי שהרוצח הרג בו כדי להמית, ומכל מקום יודע שהם טועים ובאמת לא היה בכלי כדי להמית, אך אינו נאמן לסתור עדותם, והנה יכול להעיד שהיה התראה, מי אמרינן דיעיד על ההתראה, או דילמא לא יעיד, דהרי יודע שיהרגו שלא כהוגן.

וכן תליא בהא דדן האור החיים בפרשת משפטים (כ"ג ב') בהא דאיתא בגמרא סנהדרין (י"ז א') סנהדרין שאמרו כולן חייב, פוטרין אותו, והנה אם הגיע משפט כזה, ויראה חכם אחד מהשופטים שכל חבריו פתחו לחובה, והוא חושב בדעתו כי הוא זכאי ויתחכם לומר דאם נאמר זכאי הנה הוא יצא חייב, ונמצאו דברי עושים הפך דעתי, לזה אתחכם ואומר חייב שבזה תהיה סברתי מתקיימת שיצא זכאי, וכמו כן באופן דיראה בעיני חכם שהוא חייב ככל הדיינים שאמרו חייב, ורואה שאם יאמר חייב הנה הוא יוצא זכאי הפך דבריו שאומר חייב, לזה יתחכם לומר זכאי כדי שיוטה המשפט אחרי רבים שאומרים חייב, ויצא חייב כפי סברתו, [ועיי"ש שמבאר הקרא דאסור למיעבד הכי].

[וכמו כן דנו הפוסקים אם דין יכול לומר איני יודע כדי שיוסיפו הדיינים, וכן עד היודע שהוא פסול אך הדבר זכות אם יכול להעיד].

* * *

אותו מיתה או מיתה אחרת

או באיבה הִפְהוּ בְּיָדוֹ וַיִּמָּת מוֹת יוֹמֵת הַמִּפְּהָ רִצְחָ הוּא (ל"ה כ"א)
הנה כתב הביאור הלכה (סי' שכ"ט סעי' ד') בשם הפרי מגדים, דמי שהיה חייב מיתת בית דין, [בימים הקדמונים], ונפל עליו הגל, מחללין את השבת לפקח עליו הגל להצילו, דהלא אין ממיתין אותו בשבת ויש עכ"פ חיי שעה, והרי משום חיי שעה מחללין שבת, כמו דמחללין שבת להציל אדם אע"פ שהוא טריפה.

אמנם הביאור הלכה פליג עליו, וכתב דלא נהירא כלל, דלא דמי לטריפה, דהא דהתורה חסה על חיי שעה היינו למי שחסה על חיים שלו, לאפוקי בזה דגברא קטילא הוא מחמת רשעותו.

יכול להמיתו במיתה הכתובה בה, הורגין אותו עדין בכל מיתה שיכולין להמיתו בה.

העולה מן האמור, דלתוספות במכות רוצח חמיר רק לענין שהורגין במיתה שאינה כתובה, ולתוספות בסנהדרין רוצח חמיר גם לענין שהורגין בשאר מיתות בית דין, ולרמב"ם אין חילוק כלל בין רוצח לשאר חייבי מיתות, **נמצא** דהרמב"ם מחמיר מכולהו, ותוספות בסנהדרין מקילים מכולם, ותוספות במכות הוא שיטה אמצעית דיש דבר דרוצח חמיר, ויש דבר שאינו חמור.

ג. הוכחת הגמרא דמותה לדבר חמור הוה מותרה לדבר קל

הנה איתא במשנה בסנהדרין (ע"ט ב') דחייבי מיתות שנתערבו זה בזה ידונו במיתה הקלה, והקשטה הגמרא היאך מחייבין במיתה הקלה, הא חלק מהם לא הותרו אלא למיתה חמורה ולא למיתה קלה, ובלא התראה אינו חייב מיתת בית דין, ומיישבת הגמרא דשמע מינה מהכא דמותה לדבר חמור הוי מותרה לדבר קל, ואם כן חשיב דהותרו גם על המיתה הקלה.

והקשו התוספות היכי דייק מיינה, הא שאני התם דמכיון דחייב מיתת בית דין אם כן מיתתם בכל מיתה שיכול להורגו, ונמצא שההתראה הוה על כל אפשרות של מיתה, ומיישבים התוספות דדייק מדקתני כל חייבי מיתות, אפילו אינו רוצח, ובאלו אינו יכול להמית במיתה אחרת כלל, אי נמי האי דינא דמותה להרוג בכל מיתה הוה רק כשהאדם דחייב מיתה ברח מבית דין.

והנה תיקשי האי קושיא על הרמב"ם ותוספות במכות, דהרי אין ליישב כתירוצם הראשון, דאין הכי נמי גם בשאר חייבי מיתות אפשר להמיתו בכל מיתה, ותירץ הערוך לנר (שם) דעל כרחך יתרוצו כהתירוץ השני דרק בבורח.

ובזכר יצחק (ח"א סי' ט"ו ד"ה ואין) מיישב דהתראה היא משום דלו היה מצד דין שאתה יכול להמיתו בכל מיתה, היה הדין נותן שיהרגו אותם במיתה יותר קלה דהוה מספיק לקיים ההריגה, אבל כיון שאין הורגים אותם במיתה הכי קלה, אלא רק במיתה הקלה שנתחייב האחד מאלו דנתערבו, על כרחך דבאמת מגיע להם גם זו מצד ההתראה.

אבל יש לפקפק בדבריו, דהרי מוכחא מקושיית התוספות בסנהדרין דלא יהרגו במיתה הקלה ביותר, אלא דבכל ענין יעשו רק הקרובה, ולמה לן למימר דהתוספות במכות פליגי בזה, הא עדיפא לומר דיסברו כתירוץ השני.

מעשה יש לדון בדברי המשנה ברורה

ומעשה יש לדון בדברי המשנה ברורה הנ"ל, דהנה לכאורה בנפל הגל הוה מיתת סקילה, והיכא דחייב שאר מיתות בית דין, נפקח הגל כדי להורגו כדינו, ויש לבאר דאם באמת אפשר להצילו בלא חילול שבת ודאי עבדינן הכי, אבל לא מחללין שבת כדי לקיים המצוה כדינה.

אמנם תיקשי, דבשלמא לדעת הרמב"ם בכל חייבי מיתות הורגין בכל מיתה שאתה יכול, אמנם לדעת התוספות בסנהדרין, הרי בשאר חייבי מיתות, [זולת רוצח וגואל הדם], אם אי אפשר להורגו כדינו לא קטלינן ליה כלל, ואם כן אמאי אין מפקחין עליו את הגל בשבת כדי להצילו.

וכמו כן בנתערבו חמורה בקלה, והתרו רק בחמורה, לא קטלינן לאף אחד מהם, [אף לתוספות במכות, משום דזוקא בבורח דיינינן בכל מיתה], ומעשה לדעת המשנה ברורה נמצא דאם יפול עליו הגל בשבת אין מפקחין, אע"פ שלעולם לא ידונוהו, וכן אטו נמי נימא לדעת המשנה ברורה, דבנקטעה יד העדים דלא הורגין אותו, אם כן בנפל עליו הגל בשבת לא יפקחו, וצריך תלמוד.

* * *

עדים שהעידו שחייב גלות

והשיבו אתו העדה אל עיר מקלטו (ל"ה כ"ה)

הנה איתא במשנה בריש מכות דעדים שהעידו באיש פלוני שהוא חייב לגלות, ואחר כך הוזמו, אין אומרים יגלה זה תחתיו אלא לוקה ארבעים, ובגמרא ילפינן 'הוא ינוס אל אחת הערים', הוא ולא זוממין.

והנה אילו העדים זוממין היו חייבין תשלומין, אזי היו משלמים ואינם לוקים, [וכדחזינן דנתנן ברישא דמתניתין דבמעידין דהוה בן גרושה ובבן חלוצה והוזמו, לוקין, והקשו קמאי אמאי לוקין, הא יתחייבו לשלם לכהן את התרומות ומעשרות, והלכך ישלמו ולא ילקו].

והשתא קשיא לי, אמאי במעידין שחייב גלות לוקין, הרי בגלות יש חיוב תשלומין דכיון שאינו יכול לגור אלא בעיר גלות, דמיו

פחותים, דלא יקוהו לפועל ולעבד, ואם כן יהיו העדים זוממים חייבים בהאי תשלום וממילא לא ילקו.

והרי לכאורה מי שהיה לו עבד כנעני, והעידו על העבד כנעני דידיה דחייב גלות, יתחייבו לשלם לבעלים הא דהוול מחיר העבד כנעני, דכיון שחייב גלות לא יקוהו, ואם כן בידיה נמי, דהרי הופחתו דמיו.

והרי בפשוטו לפי הא דקיימא לן בגמרא בבא קמא (פ"ה ב') דאם חירשו נותן לו דמי כולו, יהא נפקא מינה דאם הניזק חייב גלות, ישלם פחות, דאם היה נמכר בעבד עברי היה דמיו פחותים.

תו יש להקשות אמאי לוקין, דהנה כתב בהגהות אשר"י (בבא קמא פרק ד' אות ד') דראובן שהרג את שמעון, אף על פי שחייב מיתה, אפילו הכי אם היורשים תפסו מראובן דמיו, לא מפקינן מינייהו, וכן בבא לצאת ידי שמים נותן דמיו ליורשים. וביאר הקצות החושן (סי' ת"י סק"ד) דרק מכופר איכא מיעוט, אבל מדמים ליכא מיעוט, ואינו פטור מדמים אלא מפאת הא דקם ליה דברבה מיניה, ומשום הכי בתפס לא מפקינן מיניה. [אמנם החזון איש כתב דבהריגת אדם אין ע"ז שם נזק, וליכא חיוב דמים].

ולפ"ז למה שמתבאר מדברי הכסף משנה (הל' עדות פרק כ"א הי"ד) דאם ע"פ עדותם אינו יכול לגבות רק היה מהני תפיסתו, אפילו הכי אם הוזמו חייבים לשלם לו, שהרי הפסידוהו שהיה יכול לתפוס, ודבר קרוב וקל הוא לתפוס, אם כן תיקשי דבמתניתין נמי ישלמו, דהרי רצו להפסיד ראובן, דיורשי שמעון היו תופסין ממנו דמיו, והלכך ישלמו ולא ילקו, [וכמדומה דכן הקשה במשנה שכיר, וכן הקשו רבנן בתראי על הריטב"א (מכות ב' ב' ד"ה ת"ר) דפטורין העדים זוממין מכופר מכיון דאין ממשכנין, והרי מועיל תפיסה, ולכאורה קושייתם להכסף משנה].

ויש לדון ליישב בכמה אנפי:

תירוץ א' - אם משלמים עבור מה שהופחתו דמיו

ויש לדון ליישב הקושיא הראשונה, דהעדים זוממין אינם חייבים לשלם מה שהופחתו דמיו, דאינו אלא גרמא בעלמא, אמנם תיקשי דכתבו התוספות בבבא קמא (כ"ג ב' סוד"ה ולא) דבהעידו על השור שהוא מועד, ואחר כך הוזמו, חייבים לשלם הא דהפחיתו מדמיו בהיותו מועד, ואם כן בחיוב גלות נמי נימא הכי.

תו מצאנו דאין העדים זוממין חייבים לשלם מה שהופחתו

ממילא, דהנה אמרינן בגמרא כריתות (כ"ד א') דכשמעידין דהוה שור הנסקל והשור חייב סקילה, הבעלים מתייאשים מהשור, ואם כן אע"פ שאחר כך הוזמו העדים, אפילו הכי השור הוה כבר הפקר, וכל הקודם זוכה בו.

והגרע"א (קמא סי' קע"ו) דן דלפ"ז היאך שייך עדות על שור הנסקל, דלכאורה אין העדים נענשים כשהוזמו, דהא הוה כאשר עשה, דמיד בעדותם הפסידוהו, ואם כן הוה עדות שאי אתה יכול להזימה, ותירץ הגרע"א דהוה יכול להזימה משום המלקות, דהרי העדים לוקין מפאת לאו דלא תענה, דלענין הלאו ליכא מיעוט ד'ולא כאשר עשה'.

ובקהלות יעקב (בבא קמא סי' ג' עיי"ש) מיישב דלא קשה, דמה שמפקיר השור אין זה מחמת העדים, אלא הוה מציאות, והלכך אין זה בכלל כאשר זמם.

אמנם יש לעיין בדבריו, דהרי בגוונא דהתוספות בבבא קמא נמי מה שהוול השור, זה מציאות שאין משלמין עבורו, ואם כן אינו מחמת העדים, ואמאי אמרינן דכשהוזמו משלמים.

תירוץ ב' - אין הזמה לחציין

הנה איתא במשנה בריש מכות דעדים שהעידו באיש פלוני שהוא בן גרושה או בן חלוצה, אין אומרים יעשה זה בן גרושה או בן חלוצה תחתיו אלא לוקה ארבעים. והקשו קמאי, אמאי לא משלמים ממון מפאת הא דהפסידו הכהן מתנות כהונה.

ותירץ רמב"ן דהוה אינו קצוב, או דהוה גרמא בעלמא, ודע דהקשו רבנן בתראי דמכל מקום מה שנטל הכהן יצטרך להחזיר, ואם כן לא הוה גרמי, וגם הוה דבר קצוב, [וזה יש לומר דמכל מקום אינו קצוב בהדי מה שיהא], ועיי' בדובב מישרים (ח"א סי' מ"ז) שדן דלא יצטרך להחזיר, דחלל שלא נודע עבודתו כשירה, ואם כן יש לומר דגם התינה שנתנו לו הוה שפיר נתינה.

להרגו, ואם כן מאי איכפת לך דהוה רוב שאינו רודף, ובעתה אתי שפיר, דממון יהא פטור, מפאת דהוי רק רוב דאינו רודף, אבל מלקות חייב, דבזה סגי ברוב.

אבל אכתי לא יתיישב דלרב דסובר דהולכין בממון אחר הרוב, אם כן הרוב מכריע שאינו רודף, ויתחייב לשלם מפאת שהפחית את ערכו, וצריך עיון. ויש לדחות דהוה מיעוטא דמיעוטא שיהרגנו גואל הדם, ולכן חייב מלקות.

[ויש לשאול בהא דאיתא במשנה במכות (י"א ב') דהרוצח בשגגה לא ייצא מעיר מקלט אף להציל נפשות, ופירש באור שמח (פ"ז הל' רוצח ה"ח) דאינו יוצא כיון דהרוצח מסכן את עצמו מגואל הדם, ותיקשי הא הוי רק מיעוט ואמאי לא יציל אחר, [והא דאין הולכין בפיקוח נפש אחר הרוב, רק כשיש צד של קבוע], ובלאו הכי דברי האור שמח צריכים עיון, דהרי כשאין לו גואל הדם מאי איכא למימר, וכמו כן תיקשי במתניתין, דכשאין גואל הדם אמאי לא ישלם מפאת שהפחית ערכו. [ועיי' מה שכתבנו בדברי האור שמח בפרשת מטות מסעי תשע"ג].

תירוץ ה - האם בעינן גמר דין

הנה יש לדון, בגוונא דהעידו על אדם שנתנסך יינו, האם חייב לשלם אם הוזמו, ומצאנו דפליגי בזה, דהמנחת חינוך (מצוה ל"ז) סובר דלא שייך בזה הזמה, דלא שייך כאשר זמם רק כאשר איכא גמר דין, וכאן לא נגמר הדין, דהרי באיסורין אין צריך גמר דין.

אמנם הקצות החושן (סי' ל"ח סק"ד) סובר דשייך כאשר זמם, דרק כאשר צריך גמר דין, אמרינן דקודם גמר דין פטור, אבל כאשר לא צריך גמר דין יהיו עדים זוממין חייבים.

[והנה לדעת הברוך טעם (עטרת חכמים ב"ק מ"א ב') דאם עד אחד נאמן, אף אם שנים העידו ליכא בהם הזמה, דדין הזמה לא נאמר רק היכא שנאמנות העדים היו מצד שני עדים, אם כן הכא נמי מכיון דעד אחד נאמן כיון שבידו לנסך, אייך אף כשהעידו שנים ליכא הזמה, אלא אם כן הבעל דין מכחישו].

ויש לתמוה על המנחת חינוך, הרי בפשוטו בבן גרושה ובן חלוצה אינו צריך גמר דין, ומה לי אם אוסרים את היין או אוסרים את האדם. וכן הוכיחו מתוספות בבא קמא (שם) דכתבו דעדים זוממים שהעידו שהשור נעשה מועד, חייבים, משום שעיי' נפחת השור מדמיו, והרי לא היה עליו גמר דין.

ולדברי המנחת חינוך יש ליישב קושיין מתפיסה, דהרי סובר דליכא הזמה כשליכא גמר דין, אף בגוונא שלא בעינן גמר דין, והכי נמי אעיי' דמהני תפיסה בקם ליה בדרבה מיניה מכל מקום הא ליכא גמר דין, אמנם לדעת הקצות החושן לא יתיישב.

תירוץ ו' - לא מעידים את מי הרג

תו יש ליישב, דאירי בגוונא דאין העדים מעידים את מי הרג, ואם כן ליכא תפיסה, ולא הפחתת דמים.

וכי תימא דאם כן נימא דאף אם מעידים מי הרג, הוה עדות שניה, ושפיר לקי על עצם הגלות, אינו כן, דהא חזינן דאם העידו דשורו הרג, אבל אינם מכירים איזה שור הרג, הרי יש רק חיוב כופר, אבל ליכא הפסד ממון מצד סקילת השור, ואפילו הכי אם הכירו השור חשיבא עדות אחת, ולוקין ואין משלמין, ועל כרחך לא דמי למעידים שאדם גנב השור וגם אכל השור, דאז הוה שני עדויות ולוקים ומשלמים.

ענייני לשון הרע - ענף ה'

[והנה כתב החפץ חיים (כלל ב' הל' י"א) דבמושב בית דין, או ז' טובי העיר, שדנו ביחד, לא יאמר אחד מהם שלא הוא דן כן, ותיקשי מאי שנא מהך דסוף הלכות לשון הרע, דהרי אם לפי דעתו הדיין דן שלא כהוגן, אם כן אף נחלט עליו החשד שרי לספר שזה לא הוא, ואולי לא שייך לומר שהדיין עשה שלא כהוגן אף שלפי דעתו הוא כן].

ושנית, דאם חבירו עשה כהוגן, אם כן תליא דאם החשד כבר נחלט עליו, אסור לגלות, אבל אם עדיין לא נחלט עליו, מותר, והביא זאת מהא דאשכחן בחושן משפט (סי' שפ"ח סי' בהג"ה עיי"ש בסמ"ע וגר"א) דברואה שטף מים בא אליו, מותר להציל עצמו ולמנוע ההיזק, אעיי' דעל ידי זה יגיע הנזק לאדם אחר, אבל אם כבר בא עליו ההיזק, אסור לסלקו ממנו אם על ידי זה יגיע לאדם אחר.

ומקור דברי ההג"ה הוא מנימוקי יוסף (בבא בתרא פ"ק ה' ב' בדפי הרי"ף), ואייתי כן מירושלמי (בבא קמא פ"ג הלכה א'), ואשכחן כן נמי בגליון מהרש"א (יו"ד סי' קנ"ז ס"א בהג"ה) בשם תשובות מהריב"ל, דיש חילוק אם כבר נחלט עליו אם לא, דבנחלט אסירא ליה לדחות הנזק אם ינוק אחר, ויליף כך מסוגיא

והרמב"ן וריטב"א מתרצים עוד, דכיון דלא מקיימין בהו הזמה במאי דהוה עיקר סהדותיהו, והיינו פסולא דגופא דבן גרושה ובן חלוצה, לא מקיימין ליה נמי בהחיוב ממון, דאין הזמה לחצאין, [וכדאמרינן בגמרא גבי ועשייתם לו ולא לזרעו].

ואם כן הכי נמי יש לבאר דעדים המעידים דחייב גלות, מכיון דלא מקיימים ההזמה לענין גלות, לא מקיימים ההזמה לענין הפחת ולענין תפיסה, ולפי"ז מיושב קושיין אף לתוספות בבא קמא, דיש לבאר דסברי כהאי תירוצא דאין הזמה לחצאין.

וקצת יש לחלק, דשאני התם בדברי הריטב"א דהוה דבר אחד שהוא חלל, ויש בו כמה נפקותות, וחד מהנפקותות הוה לענין ממון, משא"כ הכא הגלות והפחת ממון המה שני דברים, ואם כן יש לומר דלא חשיב הזמה לחצאין.

תירוץ ג' - העדים רודפים, דהא גואל הדם יכול להורגו

העירו ליישב דבאמת כשהעדים מעידין עליו עדות שקר שהוא חייב גלות, הם נחשבים רודפים, דלפי עדותם יכול גואל הדם להורגו, והרי אמרינן ברודף קם ליה בדרבה מיניה, דהוה כמו חייבי מיתות שוגגין, ואם כן העדים האלו חייבים מיתה, וממילא נפטרו מהחיוב ממון, [וכעין זה הקשה האחיעזר (ח"א אה"ע סי' י"ט) במיתה לזה וממון לזה, דמכל מקום הוה רודפים ויפטרו מממון].

והיינו רק לענין החיוב ממון, אמנם לענין החיוב מלקות, הרי איתא בגמרא חולין (פ"א ב') דדעת ר' יוחנן דחייבי מיתות שוגגין חייבים מלקות, ואם כן מיושב שפיר קושיין, דאי אפשר לחייב העדים זוממין ממון רק מלקות.

אמנם האי תירוצא תליא בפלוגתת קמאי אם רודף חשיבא חייבי מיתות שוגגין, דדעת רש"י בסנהדרין (ע"ב א' ד"ה אין) דרודף הוה חייב מיתות שוגגין, אמנם ביד רמ"ה (שם) פליג.

[אך הניחא למהרש"ל (מכות ט"ז א', ועי' מהרש"א שם) דחייבי מיתות שוגגין וממון, חייב מלקות, דליכא ממון שיפטור, אך החזו"א סובר דפטור ממלקות].

תו, לא ברירא האי תירוצא, דבשלמא לדעת ר' יוחנן הנייל אתי שפיר, אבל לדעת ריש לקיש (חולין שם) דחייבי מיתות שוגגין פטורין ממלקות, אם כן אכתי תיקשי מתניתין, דאמאי עדים המעידים לחייב גלות והוזמו לוקין, שיפטרו מצד רודף.

ולפי"ז על כרחך צריך לומר דשמעינן מהא דהעדים זוממין לוקין, דעדים המעידים על גלות אין נחשבין רודפין, כיון דמיד ילך לעיר מקלט ושם גואל הדם לא יהרגנו, וכבר לא הוה רודף, ולזמן מועט עד שיגיע לעיר מקלט שיהרגנו גואל הדם, הוה רק צד רחוק, ואם כן אתי שפיר דלא הוה רודף וחייבים מלקות גם לריש לקיש, ואם כן חוזרת קושיין, דאם לא הוה רודף אם כן יתחייבו ממון שהפחיתו מערכו, ואז יהא חיוב ממון ולא מלקות.

תירוץ ד' - רודפים לענין הממון ולא לענין המלקות

ואכתי יש לדון ליישב כדף האמור, דהנה הא דכתבנו דכשיש רוב שאינו רודף, נקטינן דאינו רודף וממילא חייב ממון, צריך עיון, דהרי אין הולכין בממון אחר הרוב, ולצד המיעוט הרי הוי רודף, והרי בספק שקול אם הוא רודף, בפשוטו פטור ממון, אעיי' שמשפך אסור

לספר לשון הרע כדי לבטל מעצמו חשד

הנה כתב החפץ חיים בהלכות רכילות (כלל א' סק"ו) דאפלו אם הוא רואה שעל ידי זה שלא יגלה הרכילות, יסובב לו הפסד גדול בעניינו, כגון שהוא תחת רשות אחרים, וכשהם מבינים את הדבר ועומדים עליו שיגלה להם, והוא אינו רוצה, יחשדוהו שגם ידו הוא עם פלוני, ועבור זה יסלקוהו ממשמרתו, ולא יהיה לו במה לפרנס את בני ביתו, אף על פי כן אסור, ככל שאר חייבי לאוין, שחייב לתת כל אשר לו, ולא לעבור עליהן.

אמנם תיקשי דהא לאידך גיסא חזינן דכתב החפץ חיים (במ"ח סוף הלכות לשון הרע) דבשואלים אותו אם עשה המעשה, ויש חשד רק על שנים, והוא אחד מהם, ואם יאמר שלא הוא ממילא יובן שהשני עשהו, ונמצא שמספר על חבירו, מותר בחד מתרי תנאים,

דחא, דתליא דאם השני אשם, אם כן בכל האופנים שרי לספר שלא הוא, דלאו כל כמיניה דחבריה להתנהג שלא כהוגן ולגרום שיחשדו בו.

דיבמות (ע"ט א'), ובגליון יד אברהם (שם) הביא האי חילוקא מהנודע ביהודה (תניינא יו"ד סי' ע"ד), ומהשי"ך (ח"ו"מ סי' קס"ג).

ותיקשי אמאי בהלכות רכילות לא התיר החפץ חיים כלל, משא"כ בסוף לשון הרע התיר אם השני עשה שלא כהוגן, או אם החשד עדיין לא נחלט עליו. ויש לדון ליישב בכמה אנפי:

תירוץ א' - שרי רק לספר שלא הוא אבל לא שזה חבירו
ולכאורה יש לחלק בפשיטות, דהא דשרינן היינו רק לספר שלא הוא, אבל לא לספר שזה חבירו, אמנם בסברא אינו נראה לחלק כך, דמאי שגא היאך מספר, הרי גם אם אומר רק שלא הוא, אפילו הכי איירי בגוונא דברור שאם לא הוא אז חבירו.

ואטו כשיש כמה חשודין, ויאמר על כולם שלא עשו, ועל אחד לא יאמר כלום, האם ישנתה הדין דהלכות דרכילות, ונימא דבהכאי גוונא שרי. וכן אטו במקום שאסור להגיד שלא הוא, ובזה יתגלגל על השני, כגון שנחלט עליו החשד, וחיוב לומר משום פיקוח נפש, אטו נימא דמשום הקל הקל תחילה יאמר שלא הוא, ולא יאמר שחבירו, הרי דא ודא אחת היא.

והרי חזינן בירושלמי (פאה פ"ק ה"א, ומובא בח"ח במ"ח לה"ר ג' ג') דהיה עובדא בחבורה אחת דהיה להן יום אחד לילך לקיבוץ אנגריא, והיה שם אחד נקרא בר חובץ, ונשתמט ולא עלה עמהם לאנגריא, ואמרו זה לזה מה נאכל היום, והשיב אחד מהם חובצא, [דהוא מין עדשים שהיה נקרא כך], ומתוך כך נזכרו הנוגשים ואמרו ייתי בר חובץ גם הוא לעבודת המלך, ואמר ר' יוחנן זה אמר לשון הרע בצניעא, ובפשוטו הוי לשון הרע גמור.

תירוץ ב' - ביאור בתירוץ הני"ל

אך העירו, דאכתי יש ליישב כהני"ל, דיש לבאר דכיון דשורש ההיתר הוא דמדחה מעליו את הנזק, אם כן היינו רק כשאומר שלא הוא, ולא כשאומר על השני, ולענין הא דהקשינו אם כן בהלכות רכילות יש לו תקנתא לומר על כל אחד ואחד שהוא לא, עד שיובן מי עשה, יש לבאר דכיון דשורש הסברא הוא כיון דההיתר מניעת הנזק, אם כן זה שייך רק לגבי עצמו, אבל לא במדבר על אחרים ומדבריו יהא מובן מי עשה, וזה דינא דחובצא.

ויש להוכיח כהאי חילוקא, דהרי בגוונא דהגיע שטף מים, אם לא נחלט עליו שרי ליה לסגור הדלת, ומשמע אף כשהמים יבואו לחבירו, דעל ידי שהדלת סגורה ישטפו המים הלאה, ומכל מקום לא שרינן אלא לסגור דלתו, ולא שרינן לדחוף המים בידיים לשדה חבירו, אם כן חזינן האי חילוקא, דשרי רק מניעת היוק, אך יש לדחות, דהחילוק הוא, דאע"פ דשרי לגרום היוק, מכל מקום אסור להזיק בידיים, וסגירת הדלת לא מיקרי אדם המזיק, דלא גרע מבדקא דמיא בכח שני.

תירוץ ג' - אם פליגי בזה הפני משה והגר"א

הנה איתא בירושלמי דהביא הנימוקי יוסף (שם) דקודם דיגיע השר הממונה לגבות, מותר לספר להשר דאיכא אדם אחר דמשתכר הרבה, אע"פ דגורם דהשני ישלם במקומו, אמנם לאחר שכבר בא אצלו השר, כיון דכבר נתחייב, אסור להציל עצמו כך. ולפירוש הפני משה מבואר כדברי החפץ חיים, דיכול לומר להדיא על אחרים שיש להם כסף.

אמנם הגר"א (ח"ו"מ שם ס"ק כ"ט) פירש לדברי הירושלמי בדרך אחרת, דאיירי שאומר על אחרים שאין להם כסף, ומשום הכי לא יקחו מהם אלא מאנשים אחרים, ויש לדון מי אמרינן דגם להגר"א כאשר הדבר מוכרח, אין חילוק אם אומר שלא אני או שאומר שהשני, אלא פליגי הגר"א על הפני משה, דאסור לומר על השני שיש לו כסף, דבלא אמירתו אינו מוכרח שיקחו מאף אחד, או דילמא נימא דפליגי הגר"א על עיקר דברי הפני משה, וסובר דאסור לספר בהדיא על השני דיש לו כסף, ולפי הצד השני, נמצא דאין דברי הפני משה מוסכמים, ואם כן יש לבאר דהחפץ חיים בהלכות רכילות דאסור לומר אף שיפטרנו מעבודתו, היינו משום דחש להלכה דלא כהפני משה.

תירוץ ד' - אם החשד בעצמותו

יש לדון ליישב, דבהלכות רכילות אין עליו חשד כלל מגוף הדבר, רק בזה שאינו עונה בזה גורם החשד, ונמצא דמוציא החשד על ידי רכילות,

וזה אסרינן, משא"כ בסוף הלכות לשון הרע, איירי דחשוד בעצמותו, דכבר חושדין בו, ולכן שרי ליה להסיר מעליו החשד, אך אין החילוק ברור, דסוף סוף מוריד מעליו הנזק על ידי הלשון הרע.

תירוץ ה' - אם הנזק ודאי

תו דנו ליישב, דבהלכות רכילות אין הנזק ודאי ורק ספק, והלכך לא שרינן לדבר לשון הרע למנוע ספק היוק, משא"כ בהלכות לשון הרע, הוי חשד שקול, או הוא או חבירו, ומשום הכי שרינן, אך באמת יש לעיין אם החפץ חיים בסוף הלכות לשון הרע לא התיר גם בספק היוק, דהרי דילמא בהא דהביא מהרמ"א (ח"ו"מ סי' שפ"ח) דאיכא גוונא דשרינן, היינו גם בגוונא כשעליו ספק ועל חבירו ודאי.

תירוץ ו' - חיישינן שיהא להשני נזק יותר

ובפירוש עליו באר (ח"ח ה"ל רכילות) תירץ בדרך אחד, דבהלכות רכילות אסרינן דחיישינן שיהא להשני נזק יותר ממה שמגיע לו.

אמנם צריך עיון, דהא שרי החפץ חיים בסוף ה"ל לשון הרע אע"פ דהשני לא עביד עוולה, בתמאי דעדיין לא נחלט עליו החשד, ואם כן על כרחך מגיע לו נזק יותר, דהרי איירי דעשה כהוגן, אלא אם כן יש לדחות דאין לו נזק מהא שחבירו מקפיד, והוא דוחק. תו הקשו, דהא דינא דסוף לשון הרע נלמד מהירושלמי בהמניח ומהנימוקי יוסף, ושם הרי יש נזק לאדם אחר, ואפילו הכי שרינן.

הפצירו למכור לקונה אחר

הנה בענין הני"ל יש לעיין עוד, דהנה כתב החפץ חיים בסוף הלכות רכילות (כלל ט' סעי' ט"ו) בגוונא דאחד הביא סחורה לעיר למכור, ובאים אצלו קונים הרבה, ורגיל מאד, שמי שאין לו מעות בשעת מעשה, הוא בורר סחורה ומבקש מהמוכר שלא ימכור את הסחורה לאחר, כי הוא ילך ויביא לו מעות, ובתוך כך באים אצלו קונים אחרים ומפצירים בו הרבה שימכור להם אותה הסחורה שברר הראשון, ונתרצה להם, ואחר כך כשבא הראשון ומבקש מאתו שיתן לו את הסחורה שברר מתחלה, הוא משיבו, פלוני בא, ולא הייתי רוצה לתת לו, והשליך את המעות ולקח את הסחורה, ובעל כרחי נתרציתי לו, שלא הייתי רוצה להתקוטט עמו, כגון זה עבר על לאו גמור ד"לא תלך רכיל בעמך", הגם שעולה גדולה עשה אותו שהפציר לתת לו את הסחורה שברר הראשון, מכל מקום, כיון שמכר לו וקבל המעות מאתו, בודאי מכירה גמורה היא, ולא תצא שום תועלת מזה שיגלה לו שם המפציר, רק שיכניס לו שנאה בלבו עליו, וזו היא רכילות גמורה.

ותיקשי הא השני עשה שלא כהוגן, דהפצירו למכור חפץ דכבר הובטח לאדם אחר, ואם כן שרי לספר כדי שלא יחשדו בו, ויש ליישב, דעכ"פ אין תועלת לומר את שמו, ורק צריך לומר שבא אחד ולקח בכח, ולפ"ז אם כבר יודע הלוקח שהחפץ ביד פלוני, יהא מותר לספר לו שהוא לקח בכח. [וכל זה אם בהיתירא דהחפץ חיים אין חילוק אם אומר אני לא, או אומר שהשני, עיין לעיל בתירוץ הראשון].

אמנם העיר חד מן חברייא דאינו כן, דלא נימא בזה דמותר מפאת דהשני עשה שלא כהוגן, דהרי איירי הכא שהמוכר אומר שלקח ממנו השני, ולא רצה להתקוטט עמו, והנה מן הדין היה לו להתקוטט עמו על מנת לעמוד בדיבורו לאדם הראשון, ונמצא דגם המוכר לא עשה כשורה, ואם כן בכהאי גוונא לאו כל כמיניה לספר שלא עשה מרצונו, ובוזה לומר לשון הרע על השני, דהרי גם הוא אשם.

ונראה דאין הסברא מוכרעת, דיש לומר דמכיון דאמרינן דלאו כל כמיניה דאיך לעשות עולה ולגלגל על אחר, אם כן גם אם האחר נמי עשה שלא כהוגן.

תו יש לעיין אם מחוייב להתקוטט מכח הא דאמר לראשון שישמור עבורו, דהרי אין זה אלא אמירה, [וכי תימא דהיה לומר שמכר לגמרי, ומותר לשקר משום דרכי שלום, הא יש לומר דמכיון דהמנהג היה דאין מוכרים לגמרי בלא שנותנים כסף אלא רק שומרים עבורו, אם כן לא יאמינו לו, ומכל מקום יש לומר דהיה יכול לומר שזה שמור עבור עצמו לביתו וכיוצא בו, ויש לבאר דלא העלה על דעתו דלאחר שאומר שכבר מכר החפץ, בכל זאת יקח ממנו, ועכשיו כבר אינו יכול לחזור ולומר סיפור אחר].

לעילוי נשמות

ר' שלום בן ר' אריה לייביש זצ"ל

נלב"ע י' תמוז

תנצב"ה

זכות התורה תעמוד לעילוי נשמתו הטהורה עד יקיצו וירננו שוכני עפר

זאת למודע

הדברים הנדפסים כאן אינם תמיד בלשון של רבינו זצ"ל, מפאת שלפעמים דרכו ז"ל היתה לכתוב בקצרה, ולתועלת המעיינים היה מן הצורך להוסיף תיבות קישור והסבר. הרבה פעמים האריך רבינו זצ"ל בכמה וכמה דרכים ואופנים באותו ענין, ולפעמים עשר ידות על הנדפס כאן, ע"כ במקום שהאריך העתקנו רק חלק מהדברים.

הערות לשלוח לסוקולוב 17 כניסה א' דירה 7 ב"ב
פקס 0737263949 טל' 035703949